

Udvidet kommentar

Jens Mammen

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Udvalgs-kategorier og logik eller Oberst Danckwardts og harens sørgelige skæbner

1. Indledning

Erik Schultz har skrevet en artikel om "Udvalgs-kategorier og tilknytning", som kræver mit svar. I stedet for at svare på den punkt for punkt har jeg valgt at give min egen forhåbentlig sammenhængende redegørelse for de diskuterede emner. Jeg håber alligevel at komme omkring dem alle og vil forsøge at dokumentere det ved henvisninger undervejs.¹

2. To gamle fortællinger

I slutningen af Den store nordiske Krig (1700-1720) ville den danske søhelt Tordenskjold indtage den svenske by Marstrand, der ligger på to små øer lidt nord for Göteborg, og som dengang forsvarede af fæstningen Karlsten på Marstrandsön. Tordenskjold udspejdede fæstningen, forklædt som fiskesælger, og blev klar over, at den var så stærk, at den kun kunne tages med list. Han fortalte da Karlstens kommandant, oberst Danckwardt, at han allerede havde adskillige tusinde mand på den over for Karlsten liggende Koön, og at yderligere 20.000 mand ventedes. Danckwardt troede ham ikke. Tordenskjold indbød ham da til selv at overbevise sig, og Danckwardt sendte en kaptajn over til Koön. Tordenskjold drak kaptajnen fuld og lod ham derefter se de opmarcherede tropper, som stod ned gennem gaderne. Hver gang kaptajnen havde set en gade fyldt, marcherede tropperne om i en anden gade, hvor de derpå atter blev forevist ham. Kaptajnen drog hjem og fortalte kommandanten, at det var rigtigt med den allerede store besætning, og Danckwardt underskrev overgivelsen den 26. juli 1719. Men endnu næste dag tøvede han, og Tordenskjold gik da op til hans hus og råbte: "Hvad dølen nøler I efter? Ved I ikke, at tiden er forløbet?" Hvorpå Danckwardt overgav fæstningen.²

Begivenheden er forevigt i det kendte vers

*Tordenskjold han var polisk
gik omkring og solgte fisk,
fjenden bag sin egen vold
narret blev af Tordenskjold.³*

Knap så heroisk et eftermæle opnåede oberst Henrik Danckwardt. Han blev stillet for en krigsret, dømt for at være en hare og som straf henrettet den 5. september 1719 i Göteborg.

Lige så ilde gik det en anden hare, der lod sig narre, skønt den dog døde i kamp. Brødrene Grimm fortæller i eventyret om "Haren og pindsvinet"⁴ om haren, der som følge af sit skryderi bliver udfordret af pindsvinet til kapløb. De skal løbe tværs over marken i hver sin plovfure. Hvad haren imidlertid ikke ved er, at pindsvinets kone, der ifølge Grimm "ser akkurat ud som sin mand", står for enden af plovfuren og ved harens ankomst siger: "Jeg er her allerede". Det får haren til at kræve revanche den modsatte vej, hvor det nu er hr. Pindsvins tur til at sige som konen. Dette gentager sig, indtil haren den fireoghalvfjerdstyvende gang styrter død om i plovfuren, hvorefter pindsvinet og konen kan indkassere prisen, en guldskilling og en flaske brændevin.

Og hvad kan vi så lære af dette? Måske, at Danckwardts kaptajn og Grimms hare - i modsætning til Tordenskjold og pindsvinet - ikke kunne holde rede på den *numeriske identitet* af de genstande, som de mødte med deres sanser, henholdsvis Tordenskjolds soldater, der blev antaget for flere end de var, og hr. og fru Pindsvin, der blev antaget for færre, nemlig én. Nogle kategoriale fejltagelser, med hver sit fortegn ganske vist, men som i begge tilfælde betød forskellen mellem liv og død.

Kaptajnens og harens fejl er ikke, at de ikke ser godt nok efter, når de gentagne gange præsenteres for soldater og pindsvin. Det er ikke til at huske hundrede soldater, og Grimm har jo netop fortalt os, at hr. og fru Pindsvin er som to dråber vand. Det, der går galt er, at den beduggede kaptajn ikke

¹ Der henvises til Schultz (1998).

² Efter Vogel-Jørgensen (1958, p. 180-181) under "Hvad djæveln nøler I efter?".

³ Ottende vers af "Jeg vil sjunge om en helt", gammel vise, gengivet ved Godtfred Rode, 1858.

⁴ Se f.eks. Grimm (1991, p. 354-357). Eventyret (eller fablen) findes hverken hos Æsop eller La Fontaine.

indser, at soldaterne på den givne tid vil kunne nå at omplace sig, og at den hovmodige hare ikke indser, at pindsvinet ikke vil kunne nå det, og altså må have en dubleant. Det er ikke, fordi de undersøger det og kommer til et forkert resultat. De undersøger det slet ikke, fordi det mulige bedrag ikke falder dem ind. De stiller så at sige ikke det relevante spørgsmål til deres iagttagelser, som har at gøre med, hvilke af flere mulige bevægelser af partikulære ting der ligger bag det sanseligt iagttagne.

Lad dette være en ouverture til min diskussion af begreberne sansekategorier og udvalgs-kategorier. *Sansekategorierne* har at gøre med sådanne spørgsmål, som vi kan stille til verden vedrørende tings udseende og aktuelt foreliggende egenskaber m.v., dvs. tingenes kvalitative identitet. *Udvalgs-kategorierne* har at gøre med sådanne spørgsmål, som vi kan stille til den samme verden vedrørende tings numeriske identitet, herunder deres sammenhængende bevægelse i tid og rum. Netop sådanne spørgsmål, som kaptajnen og haren undlod at stille, selv om de måske havde kunnet.

3. En nyere fortælling om mennesker og dyr

Nu må jeg indrømme, at det nok ikke er min barndoms fortællinger om Tordenskjold og Grimms mennesker i dyreskikkelse, eller om tvillingerne, der på samme måde narrede skolelæreren, der har inspireret mig til de ovennævnte begreber. Skønt hvem ved? Måske var det (lidt senere) mine skeptiske overvejelser over guds-begrebets singularitet, eller Kierkegaards og zenbuddhismens (Suzuki, 1962) insisteren på det singulære og konkrete. Måske var det min gamle statistiklærer Georg Rasch's begreb om specifik objektivitet, som jeg mødte engang omkring 1966-67 (Mammen, 1994a). Jeg foretrækker nu at tro, at det frem for alt blot er almindelig sund fornuft.

I alle tilfælde trængte begreberne - med lidt andre navne - sig på, da jeg på psykologistudiet i København blev konfronteret med E. Tranekjær Rasmussens ejendommelige såkaldte emnelære, ifølge hvilken en dansker og en kineser ikke kunne se det samme vejskilt, fordi de oplevede det forskelligt (Tranekjær Rasmussen, 1955, p. 13). Ja, allerede at sige "det" i forrige sætning var en metafysisk fejltagelse i denne forståelse. Her var den objektive verden reelt bandlyst, og det spillede ingen rolle, at danskeren og kineseren på trods af forskellige oplevelser kunne blive enige om, at der kun var ét vejskilt foran dem. Denne numeriske identitet forekom mig ellers at være den sidste bastion, der forhindrede, at det subjektive og det objektive kollapsede til en stor grød af kvalitative identiteter og forskelle (Mammen, 1967; 1968).

Hvordan kunne mennesker være enige eller uenige om noget i verden, hvis ikke dette "noget" kunne identificeres uanset enigheden eller uenigheden, f.eks. ved at være et bestemt sted på et bestemt tidspunkt? Hvordan kunne man spørge til endnu ukendte forskelle ved to ellers ens genstande, hvis de ikke forud for erkendelsen af forskellene kunne holdes ude fra hinanden, f.eks. ved at være to forskellige steder? Det drejede sig om helt elementære logiske spørgsmål vedrørende vor

praktiske dagligdags omgang med konkrete ting, som den herskende københavnske psykologi forbrød sig imod.

Efterhånden opdagede jeg, at også den såkaldte kognitivistiske psykologi i sin forståelse af menneskers begreber som defineret alene ved kvaliteter eller attributter led af samme skavank. Man ignorerede, at begreberne også var forankret i konkrete identificerbare eksempler, at de indeholdt et påpegende (filosofisk: "demonstrativt" eller "ostensivt") moment, og at vi som begrebsbrugende mennesker måtte have en tilsvarende "*sans for det konkrete*".

Det var sådanne logiske spørgsmål vedrørende vore begreber eller kategorier, som jeg i 1983 diskuterede i min bog *Den menneskelige sans*.⁵ Som eksempler gennemgik jeg bl.a. i kapitel 2, hvordan et barn i børnehaven genfinder netop *sin* madkasse (DMS, p. 89 og 118-125), og hvordan Jumbo i Zoologisk Have er med til at definere begrebet elefant (DMS, p. 126-129), og i kapitel 3, hvordan Gregor Mendel holdt konkret rede på sine planter og deres afstammingsmæssige relationer, så at sige på tværs af at registrere deres kvalitative ligheder og forskelle, som en forudsætning for at finde arvelovene (DMS, p. 190-198).

Specielt diskuterede jeg så i kapitel 4, hvordan den generelle "*sans for det konkrete*" var en nødvendig forudsætning for menneskets særlige sans for tilegnelsesobjekter, dvs. for genstandes betydning i en samfundsmæssig og historisk kontekst. En sans for "*det menneskelige*" eller samfundsmæssige i tingene, som jeg med Karl Marx og A. N. Leontjev kaldte "*den menneskelige sans*". Og jeg hævdede, at denne sans også var specifik for mennesker ved netop at være et udtryk for deres samfundsmæssighed.

Sansen for det konkrete er måske ikke til stede ved fødslen, men den er nedlagt i vore gener og dukker op engang i det første leveår. Den menneskelige sans forudsætter igen sansen for det konkrete og udvikler sig i løbet af barndommen. Da en tings betydning er knyttet til denne konkrete tings historie, og ikke til en mængde sansemæssige egenskaber, som tingen jo kan dele med andre ting med en anden historie og betydning, forudsætter tilegnelse af betydning en sans for det konkrete.

En af bogens pointer var, at Leontjev nok havde påpeget den menneskelige sans, men at han ikke havde fået øje på dens almene subjektive (kategoriale og praktiske) forudsætning, sansen for det konkrete.⁶ Samtidig mente jeg som sagt, at netop denne almene sans for det konkrete forklarede, hvorfor mennesket ene af alle kan tilegne sig den menneskelige betydningsverden, samt tilegne sig naturen videnskabeligt. Det mener jeg fortsat, skønt jeg gerne indrømmer, at nogle dyr kan have en tilsvarende sans inden for begrænsede livsområder, en "*social intimsfære*" (Mammen, 1989, p. 90-91).

Først i bogens kapitel 5 "*En infinit logik*" introducerer jeg nu begreberne sansekategori og udvalgs-kategori. De er et led i

5 Der henvises herefter til dette skrift (Mammen, 1983) med (DMS, p. ##). De sidetal, som jeg henviser til i nærværende artikel, er identiske i bogens tre udgaver (1983; 1989; 1996).

6 Faktisk havde den russiske filosof og psykolog S. L. Rubinstein været tættere på denne opdagelse (jfr. DMS, p. 11-16, 155-202; Mammen, 1994c; Rubinstein, 1974). Jeg læste først Leontjev efter stort set at have skrevet *Den menneskelige sans færdig* og tilføjede først til allersidst kapitel 4 om Leontjev. Begrebet "*den menneskelige sans*" havde jeg fra Marx.

en mere formel beskrivelse af sansen for det konkrete. *Sanse-kategoriene* henviser til sådanne måder, hvorpå ting i verden kan skelnes alene ud fra deres sensoriske egenskaber. *Udvalgs-kategoriene* henviser til de måder, hvorpå ting kan skelnes ved inddragelse af deres konkrete forekomst i tid og rum i forhold til et givet subjekts placering i tid og rum, samt til deres numeriske identitet over tid. Pointen er bl.a. at påvise, at de to slags kategorier supplerer hinanden, kan kombineres, og at de udgør en generalisering af den klassiske "finitte" logik (se også Mammen, 1994-97).

I og med den *formelle aksiomatiske metode*, som anvendes i kapitel 5, er der flere mulige interpretationer af begreberne sansekategori og udvalgs-kategori, endda rent matematiske. Alligevel er det hele tiden den særligt menneskelige situation fra de forrige kapitler, der henvises til. Men som Niels Engelsted (1998a) har påpeget, kan den *model* som fremstilles i den formelle aksiomatiske beskrivelse af sanse- og udvalgs-kategoriene, også interpreteres på den dobbeltheds, der karakteriserer dyrelivet helt generelt ved henholdsvis et *interface-* og et *interspace-*forhold til verden, hvilket jeg er enig i. Dyret lever (i modsætning til planten, jfr. Engelsted, 1997a; 1998b) på én gang i et "sanserum" og et "handlerum" med hver deres organisering eller topologi; og netop denne dobbeltheds og de to rums "overlejring" er formelt beskrevet af modellen (Mammen, 1998b).

Dette lægger op til, at der sker en yderligere indholdsmæssig præcisering af den særligt menneskelige sans for det konkrete, så den kan sammenholdes med det generelle dyriske interspace-forhold, der tilsvarende må præciseres. Det er et arbejde, som Engelsted og jeg er i gang med (se også Engelsted, 1997b, p. 51).

Det er tænkeligt, at dyr i et kortere tidsrum kan fastholde en tings numeriske identitet som i Schultz' eksempel med katten og musen. Det er også tænkeligt, at de over lang tid kan fastholde den numeriske identitet af en artsfælle i flokken eller familieguppen. Men jeg tvivler på, at de i lang tid kan fastholde den numeriske identitet af en hvilken som helst ting, som mennesker kan gøre det, f.eks. i et ejendomsforhold. Derudover tvivler jeg stærkt på, at dyr har et begreb om en tings konkrethed i betydningen en uendelighed af egenskaber ud over dem, der fremtræder aktuelt sanseligt, en konkrethed som derfor må knytte sig til tingens numeriske identitet. Det er i denne betydning, jeg mener, at dyr savner *en generel sans for det konkrete* og dermed også savner en nødvendig forudsætning for at kunne tilegne sig menneskelige begreber og betydninger, kort sagt at de mangler "den menneskelige sans". Denne forskel på mennesker og dyr har jeg diskuteret flere steder, foruden naturligvis i *Den menneskelige sans*, bl.a. i Mammen (1985, p. 76-80; 1989, p. 90-91). Jeg nævner den også i Mammen (1998a, p. 450), som Schultz henviser til.

Læg mærke til, at der i det hidtidige ikke er nævnt noget om følelsesmæssige tilknytninger, objektrelationer og lignende. Det er af den gode grund, at emnet ikke er berørt i de omtalte skrifter, som alene beskæftiger sig med vor praktisk-logiske omgang med verden, vor "kategoriale" erkendelse (jfr. DMS, p. 304-307, 503). Det gælder i øvrigt flere andre steder, hvor jeg har præsenteret og diskuteret mine begreber om sanse- og udvalgs-kategorier, sansen for det konkrete m.v. (Mammen, 1994a; 1994b; 1994d; 1996).

Schultz rejser i øvrigt et interessant og vigtigt spørgsmål om, hvorvidt *dyr* overhovedet kan have *sanseskategorier* på samme måde som mennesker, forstået som stabile objektive sensoriske kategorier, da de sensoriske kriterier hos dyrene er *variable*, fordi de også afhænger af indre motivationelle eller emotionelle tilstande på en radikalt anden måde end hos mennesker. Så vidt jeg kan se, kan sanseskategoribegrebet dog godt tåle at blive generaliseret til kategorier, som er "state dependent". I den seneste fremstilling af begrebet har jeg da også i første omgang beskrevet sanseskategoriene med en ideel model, som vil blive udfyldt forskelligt for dyr og mennesker (Mammen, 1998b). Jeg kan desværre ikke gå i detaljer med dette her. Oprindeligt er begrebet ganske rigtigt ikke udviklet med henblik på dyr, men som en - oven i købet ideel - beskrivelse af menneskers sensoriske kapacitet i videste forstand (DMS, p. 301, 335-343).

4. Erkendelse og følelse

Omkring 1985-86 bliver jeg, især tilskyndet af Henrik Poulsen (se f.eks. Poulsen, 1980; Mammen, 1986, p. 199-200, note 6), overbevist om, at sansen for det konkrete også er en afgørende *forudsætning* for at forstå det menneskelige følelsesliv og især vore *sentimenter* eller *følelsesmæssige tilknytninger*. Det behandler jeg i en artikel med den lidt vildledende titel "Erkendelsen som objektrelation" (Mammen, 1986). "Objektrelation som erkendelse" havde nok været bedre. I hvert fald er pointen, at sansen for det konkrete, formelt beskrevet med begrebet udvalgs-kategori, er en forudsætning for sentimenter og følelsesmæssige tilknytninger, *ikke omvendt*, selv om følelser givetvis kan facilitere erkendelsen af det konkrete, som i Mendels tilfælde (op. cit., p. 189).⁷

Jeg vil medgive, at jeg i resuméet (op. cit., p. 178) skriver: "I anden del af artiklen diskuteres den særligt menneskelige virkelighed som et særligt 'rum' af rødder og bånd, som forbinder objekterne i den *samfundsmæssige* verden. Hertil svarer en særligt menneskelig 'knyttende' og 'brydende' virksomhed, som genspejles i følelserne, dvs. sentiments eller 'affektioner'" (min understregning her). Det kunne, som Schultz øjensynligt gør det, og hvis man ser bort fra ordet "samfundsmæssige", læses som, at "udvalgs-kategori" erkendelse *altid* genspejles som en følelse.

I selve teksten er fremstillingen dog mere nuanceret. Her nævner jeg (op. cit., p. 187-188) forskellige mulige genspejlinger af forbindelser til konkrete genstande, og fremhæver, inden jeg tager fat på spørgsmålet om følelserne som genspejlingsform, at: "Inden dette spørgsmål søges besvaret, må det præciseres, at der i første omgang spørges om det fænomenologiske indhold i de tilfælde, hvor der er tale om en egentlig fænomenologisk realitet, hvor genspejlingen altså ikke er 'automatiseret', hvilket meget vel kan være hovedtilfældet for den voksne, der lever i vante samfundsmæssige sammenhænge" (op. cit., p. 188). Det jeg tænker på her, er hele den "vante samfundsmæssige sammenhæng", som er grundlaget for *betydningerne* i Leontjevs forstand. Men det burde nok være sagt

⁷ Se også min omtale af Mendel i Mammen (1993, p. 39).

mere eksplicit. Jeg nævner som eksempel på sådanne betydninger det, at noget er et askebæger eller en busbillet (op. cit., p. 187), men jeg forestiller mig ikke, at der er særlige følelsesoplevelser knyttet til dem, med mindre man måske møder dem som det første efter et år i isolationscelle.

De tilfælde, hvor erkendelsen af forbindelser til konkrete genstande først og fremmest fremtræder som følelsesoplevelser, svarer derimod til, hvad der i Leontjevs terminologi hedder personlig *mening*. Pointen er her, at disse meninger ikke kun er udtryk for noget subjektivt ("symbolik" i Schultz' forstand), men også har deres objektive kategoriale forudsætning i konkrete livshistoriske forbindelser, som de altså "genspejler", samtidig med at de selvfølgelig også er subjektive og genspejler subjektets "lidelser" (Schultz' begreb).

Jeg ved godt, at jeg ikke eksplicit får trukket denne forskel mellem betydninger og meninger op her (selv om den ligger i mit eksempelvalg), og heller ikke i denne omgang får diskutert forholdet mellem den subjektive og objektive side af betydninger og meninger tilstrækkeligt. Det prøver jeg så at råde bod på i et par senere publikationer, nemlig Mammen (1993; 1994b), som det ærgrer mig, at Schultz ikke har konsulteret, før han skrev sin artikel.

Som det bl.a. fremgår af Mendel-eksemplet, er det også *naturen*, vi som mennesker møder i et dobbelt forhold, hvor vi både holder rede på tings egenskaber og deres numeriske identitet og bevægelser i tid og rum (se også f.eks. DMS, p. 272-279). Og her taler vi altså ikke om tingenes samfundsmæssige betydning eller personlige mening. Dette foregår, som hovedtilfælde, uden noget større følelsesmæssigt engagement. Men i de tilfælde, hvor vi også over for naturen bryder vore *vante* forestillinger, opdager nye sammenhænge, ja måske ligefrem gør videnskabelige opdagelser, er der formentlig altid følelsesoplevelser med. Som Schultz bemærker, er vore arbejdsprodukter vore børn (se også Schultz, 1997, p. 210)⁸. Så måske bliver jeg tilgivet, at jeg i et lyrisk øjeblik citerede Grundtvigs berømte "og han har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær"⁹ (Mammen, 1986, p. 189).

Stadig kan Schultz måske have ret i, at jeg overbetoner følelsernes rolle i den "udvalgs-kategorielle" erkendelse. F.eks. skriver jeg direkte (op. cit., p. 188-189):

"Men i og med at forbinde følelserne med genspejlingen af det særligt menneskelige virksomhedsrum så udvides begrebet 'følelse' samtidig til overhovedet at blive den 'udvalgs-kategorielle' genkendelse og bliver tæt knyttet til begrebet 'bevidsthed', som frem for at være en erkendelsesform, der står i modsætning til følelserne, tværtimod er

den erkendelsesform, der rummer den modsætningsfulde enhed af følelse og sensorisk erkendelse. [...] Følelserne er derfor et nødvendigt led i enhver bevidst erkendelse, i enhver erkendelsesmæssig landvinding, hvad enten den drejer sig om ens egen særegne livssituation, eller den drejer sig om en videnskabelig opdagelse af almen værdi."

Her omdefinierer jeg nemlig begrebet *følelse* i forhold til den sædvanlige brug af begrebet som en følelsesmæssig eller *emotionel oplevelse*. Det gør jeg med henvisning til, at jeg forinden (op. cit., p. 188) har defineret begrebet følelse, i modsætning til affekt og emotion, til at være et *sentiment*, som er en varig *disposition*, der kun i bestemte situationer kommer til udtryk som en emotion eller følelsesmæssig oplevelse (se også Poulsen, 1993, p. 47f). I den forstand kan det måske godt forsvares at lade al udvalgs-kategorielle genkendelse, også af betydninger, være forankret i en følelse.

Måske skal der den tidligere omtalte isolationscelle til, før følelserne i relation til den almindelige betydningsverden fremtræder *fænomenologisk-emotionelt*. Måske er det en tilsvarende overvældende følelse, astronauter fra øst og vest samstemmende har berettet om, når de fra det ydre rum ser ned på deres Jord, hvor de pludselig bliver "bevidste" om den ellers selvfølgelig og vante ramme, som konstituerede hele deres betydningsverden, i form af et singulært forhold. I en vis forstand bliver hele betydningsverdenen med ét til personlig mening. Ikke sært, at astronauterne har svært ved at finde ord for det og tolker det som en religiøs oplevelse. Det må være det nærmeste, man i vor tid kan komme til zen's åbenbaringsagtige indsigt, "satori" (Suzuki, 1962).

I udgangspunktet møder vi som børn betydningsverdenen som en foreliggende objektiv realitet, som et fremmedbestemt perspektiv på samfundets inventar, som vi først langsomt skal tilegne os, formidlet af de voksne. I det lykkelige tilfælde opnår vi en kulturel identitet i den forstand, at betydningerne også bliver personligt meningsfulde for os, i hvert fald en kerne af kulturens betydninger, som vi "identificerer os med". Jeg synes ikke, at det er helt forkert at sige, at disse betydninger dermed er etableret som et sentiment.

Men jeg indrømmer gerne, at sentimentsbegrebet måske ikke skal udstrækkes til al "udvalgs-kategorielle" genkendelse, f.eks. i forhold til *naturens* genstande, hvor der snarere blot er tale om en "bekendthedsfølelse".

Schultz driller mig lidt med, at jeg er objektrelationsteoretiker, nok fordi jeg - måske lidt uforsigtigt - bruger begrebet objektrelation, og tænker her muligvis på den teori om kulturel tilegnelse, som Donald W. Winnicott (1951) har udviklet. Her ses den vellykkede tilegnelse af kulturen som en generalisation af forholdet til moderen, via forholdet til "overgangsobjekter" som f.eks. barnets bamse. Ifølge Schultz medfører en sådan teori, at der ikke kan skelnes kvalitativt mellem de forskellige forhold, de interpersonelle, sociale og de kulturelle, samfundsmæssige. Det kan han have ret i, hvis man definerer de meninger og motiver, der er i forholdene, uden hensyn til deres genstande, men alene som de meninger og motiver, der knytter sig til moderen, nu "bredt ud" til kulturen. Jeg kan faktisk have Schultz mistænkt for selv at mene dette, blot vi medtager de meninger og motiver, der knytter sig til mage og

8 Forældres forhold til deres børn karakteriserer Schultz her som identisk med den kristne agape-kærlighed (Schultz, 1997, p. 201). Denne agape-kærlighed anser Schultz for det ideelle kærlighedsforhold, som bør efterstræbes sammenlignet med andre mere relative og betingede former for kærlighed (Schultz, 1997, p. 199-200). Det er imidlertid ejendommeligt, at Schultz (op. cit.) formulerer disse to påstande i opposition til Henrik Poulsens bog Guds kærlighed og menneskenes (Poulsen, 1993), da Poulsen heri faktisk udtrykkeligt hævder de nævnte to påstande.

9 Fra 5. vers af "Nu skal det åbenbares". Folkehøjskolens Sangbog, 17. udg., 1989, nr. 461.

yngel. I alle forhold er vi jo, ifølge Schultz, dybest set på jagt efter den forbindelse, der blev afbrudt med navlestrengen.

I modsætning hertil mener jeg, at vore meninger og motiver også er afgørende bestemt af deres faktiske *genstande*, og at nye genstande, som vi må forholde os til i vores kultur, betyder en kvalitativ udvikling af vore meninger og motiver. Her er jeg helt på linie med Leontjev. Men det er også sådan, jeg har forstået Morris Eagle, som jeg refererer for hans teori om *interesser*, som sprænger et traditionelt objektrelationbegreb (Mammen, 1986, p. 197-198).

Det er nemlig helt rigtigt, at Schultz i forståelsen af vort forhold til verden bevæger sig fra forbundethed til adskillelse, hvor jeg hovedsagelig bevæger mig den modsatte vej. Derved mister jeg måske nogle pointer vedrørende den subjektive side af forholdet, vedrørende vor symbolik og vore "lidelser", hvor jeg kunne have gavn af Schultz' analyser. Til gengæld vinder jeg den pointe at kunne se dyrenes og menneskenes historiske og individuelle udvikling i lyset af den radikale udvidelse, der sker af, hvilke dele og sider af verden de og vi kan gøre til objekt "for os". Jeg kan så at sige trække på hele den rigdom, der ligger i dyrenes og vores økologi. For Schultz er økologi derimod blot et udtryk for en oprindelig sammenvoksthed mellem individ og omverden og dybest set mellem unge og mor. Hvis jeg må drille lidt igen, kan jeg jo spørge, om det er Schultz eller mig, der er mest objektrelationsteoretiker.

Specielt kan jeg med mit begreb om økologi beskrive, hvordan vort særligt menneskelige forhold til omverden er formidlet af materielle og teoretiske redskaber, hvormed vi så at sige forlænger vort subjekt i mødet med verden (DMS, p. 263-267). Det er redskaber, som først møder os som "fremmede", men som vi efterhånden tilegner os og altså "gør til vore" (se f.eks. Mammen, 1993).

5. Schultz' og mine eksempler

Lad mig nu vende mig mod Schultz' diskussion af mine "eksempler". Så vidt jeg kan se, diskuteres disse uden megen sans for deres funktion i de tekster, hvori de indgår, men derimod næsten udelukkende i relation til Schultz' læsning af nogle få passager i "Erkendelsen som objektrelation" (Mammen, 1986), jfr. diskussionen ovenfor. Nogle passager, som jeg til gengæld mener Schultz kunne have diskuteret mere eksplicit. Derudover vidner Schultz' diskussion af eksemplerne om en temmelig fri tekstfortolkning, som det skal dokumenteres i det følgende, hvor jeg har forudsat, at læseren selv sammenholder med Schultz' tekst.

Et menneskes forhold til en falsk og en ægte mønt (Mammen, 1997, p. 114-115). Hvad jeg har hævdet i dette eksempel, er at det, som gør en konkret mønt, altså et konkret eksemplar, til en ægte eller en falsk mønt, ikke er en mønten iboende egenskab, men derimod hvorvidt det pågældende *eksemplar* har en *historie*, som svarer til, hvad der er foreskrevet for gyldige mønter i vores samfund, in casu at den er fremstillet på den og den måde på Den kongelige Mønt. Hvis mønten er ægte, deler den skæbne med alle de andre mønter, som tilsammen udgør *kategorien* af ægte mønter. Hvorfor

dette tilhørsforhold til en kategori, i henhold til Schultz, skulle gøre spørgsmålet om møntens ægthed mindre konkret, forstår jeg ikke, når spørgsmålet retter sig mod det konkrete eksemplar. Men i øvrigt vil kategorien af ægte mønter, ligesom den konkrete mønt, jeg har i lommen, være et fint eksempel på en udvalgs-kategori.

Betydningen "en ægte mønt" knytter sig til denne udvalgs-kategori, og denne kategori vil nok have en vis sentiment-værdi for personer med vores kulturelle identitet. Det er imidlertid ikke dette forhold, der skal belyses med eksemplet! Måske er den konkrete mønt min "lykkeskilling", som har en særlig mening for mig. Men det er en helt anden sag, som igen er irrelevant for det spørgsmål, jeg diskuterer i mit eksempel. At jeg (eller nogen anden) skulle have knyttet sig specielt til den konkrete mønt, om hvis ægthed der spørges, har jeg hverken direkte eller indirekte hævdet i eksemplet.

Daniel Dennett (1996, p. 116-117) spørger sig selv, om den mønt, han har i lommen, nu også er den, som han har medbragt fra dagen før, eller om det er en anden, et spørgsmål som han ikke kan afgøre ud fra møntens udseende, men som alligevel drejer sig om en reel forskel i verden. Han mener, at et sådant spørgsmål om numerisk identitet er særegen for menneskelig erkendelse, forudsætter evnen til at fremsætte referentielle påstande ("propositions") og nødvendiggør, hvad han kalder "the intentional stance", altså en overskridelse af et rent input-output forhold.

Et barns forhold til sin madkasse (DMS, p. 89 og 118-125). Jeg er enig med Schultz i, at dette eksempel ikke illustrerer nogen følelsesmæssig tilknytning. Det har heller ikke været meningen. Eksemplet skulle illustrere, hvilke *midler* barnet har til sin rådighed for at identificere netop *sin* madkasse, uanset hvad dets motiv hertil kan være. Et nærliggende motiv ville være, at man i børnehaven skal spise sin egen mad og ikke de andre børns. At barnet så måske også kan *lide* sin mors håndsmurte madder, vedrører egentlig ikke den sag.

Et menneskes forhold til elefanten Jumbo i Zoologisk Have (DMS, p. 126-129). Jeg er igen helt enig med Schultz i, at der ikke behøver at foreligge nogen følelsesmæssig tilknytning for at kunne fastholde Jumbos identitet. Men sådanne tilknytninger bliver som sagt heller ikke nævnt i hele den bog, hvori dette og det forrige eksempel optræder.

Mendels forhold til sine bønneplanter (DMS, p. 190-198; Mammen, 1986, p. 189; 1993, p. 39). Igen er den oprindelige anvendelse af eksemplet (DMS, p. 190-198) uden reference til følelsesmæssige tilknytninger, men handler udelukkende om kategoriale og praktiske forudsætninger for den videnskabelige naturerkendelse. Imidlertid tror jeg, at Mendel til forskel fra sin samtids biologer har haft fordel af sit bevidnede "yngelplejeforhold" til sine planter, som jeg gerne tror har den oprindelse, som Schultz antyder. At sagen skulle forholde sig den anden vej rundt, at det var Mendels særlige evne til konkret fastholdelse, der fik ham til at holde af planterne, har jeg ikke påstået, skønt den nok ikke kan udelukkes. Saint-Exupéry's lille prins kom jo til at holde af sin rose (Krøjgaard, 1998, p. 1-4, 289-291). Men i Mendels tilfælde tror jeg trods alt mere på den ovenfor citerede grundtvigske udlægning af rækkeføl-

gen, som jeg jo også anfører i forbindelse med min senere anvendelse af eksemplet i Mammen (1986, p. 189).

Mit forhold til en lerfigur lavet af mit barn¹⁰ (Mammen, 1997, p. 114). Her er der tale om et eksempel på den særlige *personlige mening*, som en ting kan have for mig på grund af min særlige livshistoriske tilknytning til netop denne konkrete ting, i modsætning til andre ting med samme samfundsmæssige betydning, f.eks. "amatørkunst". Det var det, der blev illustreret med eksemplet. Schultz mener åbenbart, at jeg med eksemplet ville illustrere, at erkendelse af en tings konkrethed *i sig selv* giver den personlig mening. Det mener jeg ikke, at der er belæg for i min tekst.

Et menneskes forhold til den pokal, Danmark vandt i fodbold 1992. Det er rigtigt, at dette eksempel kun er et, som jeg har brugt i foredrag og diskussioner. Helt svarende til forrige eksempel har jeg ikke hævdet, at den konkrete erkendelse eller identificering *alene*, eller i sig selv, skulle kunne forklare det danske publikums "sentimentale" interesse i netop denne pokal til forskel fra en nøjagtig kopi, som man kunne have opstillet i Århus. Tværtimod har jeg fremhævet, hvordan det var *den konkrete "tråd"* igennem tid og rum til de danske helte hin mindeværdige dag, der gjorde netop denne pokal så betydningsfuld, fordi vi gennem den "kom i kontakt" med den *værdiladede* begivenhed. Hvorfor begivenheden var så værdiladet, kommer jeg ikke ind på. Om Schultz har ret i, at det i virkeligheden er "yngelplejesymbolik", ved jeg nu ikke.

Et barns forhold til sin mor (Mammen, 1997, p. 113). Mit eksempel illustrerer, via omtalen af et forsøg af T. G. R. Bower, at barnets emotionelle reaktion over for sin mor på et tidspunkt bliver organiseret som et sentiment knyttet til en konkret identificeret person, som kun findes "i ét eksemplar". Selve barnets emotionelt positive forhold til moderen tages for givet i eksemplet og søges på ingen måde forklaret.

Et menneskes forhold til sin ven (Mammen, 1997, p. 117). Mit eksempel illustrerer, at vi ikke kan forstå vore venskaber *alene* ud fra opfyldelse af kriterier, men at konkret identificering også er nødvendig. Jeg har på intet tidspunkt hævdet, at den konkrete identificering *alene* kan gøre det, som Schultz antyder til sidst i sin kommentar, skønt det eksplicit dementeres af hans indledende citat. I øvrigt det eneste sted i Schultz' tekst, hvor han vælger at dokumentere sine påstande med et citat.

At dyr har det ligesådan, er meget muligt, det vedrører ikke min pointe i eksemplet. Og i øvrigt har jeg som sagt ingen teoretiske problemer med, at dyr kan identificere konkrete individer inden for deres flok eller familie, hvad jeg direkte har skrevet, at de sandsynligvis kan (se f.eks. Mammen, 1989, p. 90-91) jfr. ovenfor.¹¹

¹⁰ I sandhedens interesse må jeg tilstå, at eksemplet er fiktivt som hovedparten af mine "personlige" eksempler.

¹¹ Når jeg skriver "sandsynligvis", er det fordi jeg mener, at der kræves yderligere empiriske undersøgelser for at afgøre, om identificeringen f.eks. *alene* afhænger af en genkendelse af andre individers lugtmæssige "fingeraftryk" (se f.eks. Engelsted, 1989, Bd. II, p. 162).

Et menneskes forhold til sin ægtefælle (Mammen, 1986, p. 198; 1997, p. 117). Schultz henviser her, som det ses, til Mammen (1986). I dette skrift siger jeg intet om forholdet mellem ægtefæller, heller ikke på side 198. I Mammen (1997, p. 117) siger jeg ikke mere om ægteskabet end, hvad jeg ovenfor sagde om venskabet. I virkeligheden burde overskriften til eksemplet nok have heddet noget med *psykopatologi*, for det er det, som Schultz nu ønsker at diskutere, og de relevante henvisninger er da Mammen (1986, 195-199; 1997, p. 117-118).

Jeg skriver her (Mammen, 1986, p. 198), at

"Man kunne således som et ekstremt tilfælde forestille sig den situation, hvor den udvalgs-kategorielle orientering er radikalt ødelagt eller trængt tilbage, hvor ethvert fast holdepunkt er opgivet eller fundet utroværdigt, og hvor der er sket en total tilbagetrækning til sansekategoriene. Dette ville klart være et eksempel på en skizofren tilstand, præget af stor sansekategoriell rigdom, men uden mulighed for rekonstruktion af udvalgs-kategoriene" (mine fremhævninger her).

Det burde fremgå med al ønskelig tydelighed, at jeg beskriver et yderst *ekstremt* tilfælde, og at jeg nævner det som *et eksempel* på en skizofren tilstand. Schultz tolker det, som om jeg hævdet, at *alle* der har store problemer med udvalgs-kategoriene, nok er skizofrene. Anderledes kan jeg ikke forstå hans beskyldning om, at jeg "patologiserer". Desuden tolker han det, som om jeg siger, at *alle* skizofrene er så ekstreme som ovennævnte, hvor jeg tværtimod eksplicit fremhæver det som et eksempel. Det følger da på ingen måde af mine påstande, at *ingen* skizofrene skulle kunne knytte sig til visse konkrete personer eller til f.eks. et hårspænde.

Man kan vælge at sige, at de skizofrene nok er skrupskøre i hovedet, eller man kan vælge at finde de dimensioner i menneskelivet generelt, som også hjælper os til at forstå psykopatologien. Hvis det sidste projekt afvises som "patologisering", kommer vi ikke langt. Et forsøg på et sådant projekt, der ligger tæt på min korte fremstilling i Mammen (1986), er Joan Mogensens (1994) teoretiske arbejde med skizofreni, som jeg også omtaler i Mammen (1997, p. 118). Et beslægtet forsøg på beskrivelse af den skizofrene fænomenologi er Nissen (1998), der viser, at nogle skizofrene i hvert fald har store problemer med deres spatiotemporale forankring og deres konkrete tilknytninger.

Diskussionen kan gentages vedrørende psykopati, så det vil jeg kun omtale kort. Når jeg (Mammen, 1997, p. 117) skriver, at vi ikke "uden videre" render fra vores ægtefælle, fremgår det klart af sammenhængen, at det betyder, at det ikke *alene* er opfyldelsen af kriterier, der er afgørende for, om vi render eller ej. Der står intet om, at vi ikke ender med at rende. Der står blot, at det i så fald også indebærer et *brud* og ikke bare er et problemløst *fravalg*. Schultz' hævde af, at det må følge af mine påstande, at de, der forlader deres ægtefælle, enten er psykopater eller ikke har "intakt menneskelig sans", er uden grundlag i min tekst.

Schultz har en diskussion af forholdet mellem pligt og lidenskab i mellem-menneskelige forhold, der får det til at lyde,

som om jeg ignorerer lidenskab. Jeg er måske kommet til at tilsløre den ved at tale om den som "kriterier". Min mening var, at begrebet kriterier skulle omfatte, om man kan lide den anden eller ej, er forelsket i den anden eller ej, for den sags skyld. Men jeg vil da gerne overveje en anden terminologi, der lyder mindre "kategorial" og mere "symbolsk" i Schultz' terminologi. Jeg synes imidlertid, at meningen fremgår af sammenhængen. Til gengæld ser det ud til, at Schultz helst vil se bort fra forpligtetheden i mellem menneskelige forhold. Den skulle gerne springe spontant ud af lidenskab eller i hvert fald gå op i en højere enhed med den på samme måde som hos hunden Trofast, for hvem forpligtetheden eller trofastheden ikke er en præstation.

6. Om de praktiske og kategoriale betingelser for sansen for det konkrete.

Schultz hævder, at jeg ikke gør rede for, hvorledes "udvalgs-kategoriell erkendelse" overhovedet kan lade sig gøre. Ganske vist mener han (uden henvisning), at jeg siger noget om forarbejdning af genstande, som forandrer sig, mens vi manipulerer (og fastholder) dem. Det gør jeg da også et par steder (f.eks. Mammen, 1993, p. 39; 1994c, p. 31-32; 1996, p. 273-274). Imidlertid diskuterer jeg også spørgsmålet mere principielt i DMS (p. 268-271), hvor jeg skelner mellem kategoriale og praktiske forudsætninger for den sans for det konkrete, som er grundlaget for "den menneskelige sans". Jeg kommer her bl.a. ind på det mulige ontogenetiske grundlag for denne sans. Disse overvejelser er i øvrigt blevet kraftigt understøttet af den nyeste eksperimentelle spædbørneforskning (Xu & Carey, 1996; Krøjsgaard, 1998; in press a; in press b). Alt tyder her på, at spædbørn i sidste del af første leveår ikke bruger sanskategorier som primært kriterium på numerisk identitet af genstande, men derimod uafhængige spatiotemporale kriterier, først og fremmest baseret på - formentlig medfødte - forventninger om genstandes kontinuerede bevægelse.

Derudover har jeg diskuteret de praktiske forudsætninger for sansen for det konkrete i Mammen (1993, p. 34-39), hvor jeg kalder vores aktive "holden rede" på tings numeriske identitet for "pocketing", eksemplificeret ved den måde, hvorpå vi holder rede på, hvad vi har i lommerne, i skabe og skuffer (se også Mammen, 1967; DMS, p. 197-198; Mammen, 1997, p. 115). Men jeg er inde på dette flere andre steder. Grundlæggende drejer det sig om, hvorledes vi holder rede på tings placering og bevægelser i tid og rum. Det var det, som Danckwardts kaptajn og haren ikke var så gode til.

7. Konklusion og lidt af en meget gammel fortælling

Jeg tror, at Schultz udtrykker hovedtanken i sin artikel, når han hævder, at jeg i forståelsen af forholdet mellem menneske

og verden, subjekt og objekt, bevæger mig fra adskilthed til forbundethed, hvor jeg i stedet teoretisk burde bevæge mig fra forbundethed til adskilthed, således som Schultz gør det. Schultz forstår i overensstemmelse med sit udgangspunkt menneskers følelsesmæssige forhold til personer og ting i verden som grundlæggende afledt af en oprindelig, men senere mistet forbundethed, en forbundethed med moderen, som siden overføres på en forbundethed med mager og unger. Derved bliver følelserne grundlæggende en "symbolik", der udtrykker disse oprindelige og nære relationer, og som i en vis forstand søger deres genetablering.

Man genkender her træk fra Freuds forståelse af vores lidenskaber, selv om Schultz supplerer Freuds "parrings-symbolik" med en selvstændig "yngelpleje-symbolik", og en "moder-symbolik", må man tro. Men synspunktet er også beslægtet med Platons forståelse af vores erkendelse, herunder den lidenskabelige eller "erotiske" erkendelse, som stræben mod en genforening med vort eget skjulte eller fraspaltede væsen. I "Symposion" lader Platon komediedigteren Aristofanes udfolde denne forståelse af Eros som vor længsel efter genforening med vort kønslige spejlbillede, fra hvilket Zeus har skilt os. Og i denne gamle fortælling, som hos Schultz, skal vores navle minde os om adskillelsen:

"Han lod dog nogle faa Folder blive tilbage omkring selve Bugen og Navlen som et Minde om den Behandling, Menneskene engang havde lidt. Da nu det oprindelige Væsen var skaarret midt over, længtes hvert Stykke efter sin Halvdel og søgte at forenes med den" (Platon, 1992, p. 110).

Jeg er sikker på, at både Platon, Freud og Schultz har fat i noget væsentligt, og at symbolik, forstået i dette "Eros-perspektiv" (omfattende forholdet til moderen, mager og ynglen), er noget der findes og hører hjemme i psykologien. Jeg mener, at Schultz med sin realistiske fænomenologi og sin skelnen mellem kategoriale, symbolske (og fænomenologiske) erkendelse (Schultz, 1988) har beriget psykologien. Schultz ser dog ud til i sin artikel at *absolutere* sin indsigt ved at tildele sin specielle "Eros-forståelse" af den symbolske erkendelse en monopolrolle i det menneskelige følelsesliv.

På denne baggrund må det genere Schultz, hvis nogen påstår, at følelserne (også) kan have andre kilder end den nævnte "symbolik". Især hvis de hævder, at følelserne direkte kan afledes af eller er funderet i, hvad Schultz kalder kategoriale (eller "kategoriske") erkendelse, som han klart har adskilt fra den symbolske erkendelse (op. cit.). Det mener Schultz så, at jeg påstår. Det er imidlertid ikke helt rigtigt. Jeg mener ganske vist, at der godt kan dannes et sentiment på grundlag af et fastholdt (udvalgs-kategorielt) forhold til en person eller en ting. Men dette forhold er kun en nødvendig, ikke en tilstrækkelig betingelse for sentimentet.

Det jeg har prøvet at vise, er at etableringen af udvalgs-kategorier organiserer følelseslivet på en anden måde end, hvis det blot organiseres af sanskategorierne. Dette skal igen tjene som argument for vigtigheden af at skelne mellem sans- og udvalgs-kategorier, en skelnen som i øvrigt er udviklet med et andet formål end at formulere en teori om følelserne. Det er mit indtryk, at Schultz opfatter min skelnen mellem de to slags kategorier primært som et forsøg på at sige noget om følelser

og tilknytning. Men som allerede nævnt beskæftiger det skrift, hvori begreberne sans- og udvalgs-kategorier er indført (DMS), sig ikke med følelser og tilknytning, men derimod med logik og begreber i menneskelig erkendelse.

Det er dog også en pointe i skriftet (DMS), at den særligt menneskelige logik ligger til grund for den menneskelige motivudvikling. Ligesom vi som mennesker stadig udvider den del af verden, som vi praktisk og kognitivt (kategorialt) erobrer, således går det også med den del af verden, som vi gør til vores i form af motiver. Det er en ny "motivstruktur, som viser sig i menneskets virksomhed, og som betyder, at det samfundsmæssige liv, arbejdet og samkvemet mellem mennesker nu ikke længere er et højt udviklet og kompliceret middel til en tilpasning til en given ydre natur, og en deraf afledt tilfredsstillelse af en given indre natur (givne behov), men at arbejdet og samkvemet mellem mennesker nu definerer sine egne motiver og virksomheder, hvorefter både den ydre natur og menneskenes egen natur, behov o.s.v., omformes". (DMS, p. 232-233).¹²

Hvis jeg til sidst skal trække forskellen mellem Schultz' og min tilgang til de ovenfor diskuterede spørgsmål lidt principielt op, kan det gøres ved at se Schultz' gåen fra det forbundne til det adskilte som udtryk for en mere humanvidenskabelig og hermeneutisk, eller måske ligefrem idealistisk forståelse, hvor jeg så til gengæld ved at gå fra det adskilte til det forbundne ligger tættere på en naturvidenskabelig og evolutio-nær, eller materialistisk forståelse.

Jeg tror, at Schultz og jeg er enige om, at vi gerne skulle ende med en frugtbar syntese af disse tilgange. Vi er også enige om, at grundlaget skal være en realistisk forståelse af erkendelsen (Schultz, 1988) og en økologisk forståelse af livsforholdet (Mammen, 1994b). Uden at ville tage patent på en sådan syntese vil jeg gerne henvise til den model for erkendelsen som "realabstraktion", som jeg har udviklet i Mammen (1989), og som Jette Fog henviser til under titlen "Adskilt i forbundethed" (Fog, 1986, p. 88-89). Men hermed overskrider jeg, hvad Schultz har forholdt sig til i sin artikel.

Referencer

- Dennett, D. C. (1996). *Kinds of minds. Towards an understanding of consciousness*. New York: Basic Books.
- Engelsted, N. (1989). *Personlighedens almene grundlag I & II*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Engelsted, N. (1997a). Fortsatte betragtninger over Ψ . I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (eds.). *Erkendelse, stræben, følelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, p. 73-102.
- Engelsted, N. (1997b). Det intentionelle versus det funktionelle. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi, nr. 2*, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 47-55.
- Engelsted, N. (1998a). Efter studiebrevene. Selskabet for Teoretisk Psykologi (STP). Et elektronisk kollokvium ved Niels Engelsted og Jens Mammen.¹³ (Redigeret dokumentudgave ved Jens Mammen, 56 sider).
- Engelsted, N. (1998b). In search of psyche. Paper read at the Fourth Congress of the International Society for Cultural Research and Activity Theory (ISCRAT), June 7-11, 1998, Aarhus, Denmark.
- Fog, J. (1986). Adskilt i forbundethed. Om det psykoterapeutiske forholds gensidighed og handlingens ensidighed. *Psyke & Logos, 7* (1), 86-108.
- Grimm, J. L. K. & W. K. (1991). *Eventyr*. København: Sesam (Opr. 1812-1822. På dansk ved Carl Ewald).
- Krøjgaard, P. (1998). Spædbarnet og objekterne. *Psykologisk Studieforskriftserie, Vol. 2, No. 1*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Krøjgaard, P. (in press a). Spædbarnets erkendelse af objekters numeriske identitet, I. Problemstillingens relevans og en gennemgang af nogle centrale visual tracking studier. *Nordisk Psykologi*.
- Krøjgaard, P. (in press b). Spædbarnets erkendelse af objekters numeriske identitet, II. E. S. Spelges forskning, et uløst problem og perspektiver. *Nordisk Psykologi*.
- Mammen, J. (1967). Om identitet og karakterisering. I: J. Mammen. Kritik af E. Tranekjær Rasmussens foredragsmanuskript til Nordisk møde i teoretisk Psykologi, 1967: Fænomenologiens stilling i psykologien. Duplikeret manuskript. Også i: M. Brun (red.). *Fænomenologien til debat*. Danmarks Lærerhøjskole og Københavns Universitet, 1975, p. 8-22.
- Mammen, J. (1968). Det er emnelærers metodik, som kritiseres. *Dansk Psykolognyt, 15*. maj 1968, årg. 22 nr. 10, 171-172. Optrykt i: M. Brun (red.). *Fænomenologien til debat*. Danmarks Lærerhøjskole og Københavns Universitet, 1975, p. 72-73.
- Mammen, J. (1983)¹⁴. *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*. København: Dansk psykologisk Forlag. (2. udgave, 1989; 3. udgave, 1996).
- Mammen, J. (1985). Menneskets bevidsthed. I: O. Fenger & S. Jørgensen (red.). *Skabelse, udvikling og samfund. En forelæsningsrække*. Acta Jutlandica LX, Samfundsvidenskabelig serie 16. Århus: Arkona, p. 73-81 og 271.
- Mammen, J. (1986). Erkendelsen som objektrelation. *Psyke & Logos, 7* (1), 178-202 (Summary s. 207).
- Mammen, J. (1989). The relationship between subject and object from the perspective of Activity Theory. In: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (eds.). *Essays in general psychology. Seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press, p. 71-94.
- Mammen, J. (1993). The elements of psychology. I: N. Engelsted, M. Hedegaard, B. Karpatschof & A. Mortensen (eds.). *The societal subject*. Århus: Aarhus University Press, pp. 29-44.
- Mammen, J. (1994a). En praktisk-realistisk teori for erkendelse af kvantiteter. I: N. G. Bolwig, H. Brøns, S. Jørgensen & E. Yndgaard (red.). *Perspektiver i samfundsvidenskaben. Faglige bidrag i anledning af Erik Harsaas 70-års dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, p. 165-185 (resumé p. 12).
- Mammen, J. (1994b). En realistisk begrebsteori: Om forholdet mellem virksomhedsteorien og den økologiske kognitive psykologi. I: J. Mammen & M. Hedegaard (red.). *Virksomhedsteori i udvikling. Psykologisk Skriftserie, PIAU, Vol. 19, No. 1*, p. 43-58 (resumé p. vi)
- Mammen, J. (1994c)¹⁵. Rubinstein's conception of the "leap" to the specifically human consciousness in Sein und Bewusstsein: A critical evaluation. *Multidisciplinary Newsletter for Activity Theory, 15/16*, 29-32.
- Mammen, J. (1994d). Erkendelsesteori og psykologi. Om korrespondensforholdet mellem det faktiske, det mulige og det foreskrevne, eller $(p \rightarrow q) \equiv (\sim q \rightarrow \sim p)$. Svar til Lars Hem. *Psyke & Logos, 15* (2), 437-445.

12 Se også den grundige diskussion af dette forhold i Engelsted, 1989 (Bd. II, p. 105-109, 130-139).

13 Selskabet for Teoretisk Psykologi (STP) fungerer via en Mailing List med p.t. 38 medlemmer, heriblandt Erik Schultz.

14 I nærværende artikel henvises hertil med "DMS", jfr. note 5.

15 I denne artikel er der en del meningsforstyrrende layoutfejl (genagne tekststykker), som er kommet til efter korrekturen. En fotokopi af artiklen med de relevante overstregeringer kan fås hos forfatteren.

- Mammen, J. (1996). Erkendelse som genstandsmæssig virksomhed. Svar til Jesper Döpping. I: M. Hedegaard (red.). *Praksisformers forandring - personlig udvikling*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, p. 255-276.
- Mammen, J. (1994-1997). Det matematiske grundlag for teorien om sans- og udvalgs kategorier. Selskabet for Teoretisk Psykologi (STP). Et elektronisk kollokvium ved Niels Engelsted og Jens Mammen. (Redigeret dokumentudgave ved Ole Elstrup Rasmussen & Jens Mammen, 233 sider)
- Mammen, J. (1997). Menneskebilleder i psykologien - og en diskussion med teologien. I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (red.). *Erkendelse, stræben, følelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, p. 103-119.
- Mammen, J. (1998a). The psyche as 'res extensa'. I: M. Hedegaard & S. Chaiklin (eds.). Fourth Congress of the International Society for Cultural Research and Activity Theory (ISCRAT), June 7-11, 1998, Aarhus, Denmark. Activity theory and cultural historical approaches to social practice. Abstracts. Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, p. 449-450.
- Mammen, J. (1998b). The psyche as 'res extensa'. Paper read at the Fourth Congress of the International Society for Cultural Research and Activity Theory (ISCRAT), June 7-11, 1998, Aarhus, Denmark.
- Mogenssen, J. (1994). En verden uden konstans. Strukturer i den skizofrenes erkendelse. I: J. Mammen & M. Hedegaard (red.). *Virksomhedsteori i udvikling. Psykologisk Skriftserie, PIAU, Vol. 19, No. 1*, p. 69-84 (resumé p.vii).
- Nissen, M. (1998). Hus & skizofreni. *Psykolog Nyt*, 18. sept. 1998, 52 (16), 20-23.
- Platon (1992). Symposion. I: C. Høeg & H. Ræder (red.). *Platons skrifter, Bind 3*. København: Hans Reitzel, p. 89-148 (opr. ca. 370 f.v.t.).
- Poulsen, H. (1980). Motiver og motivation. *Psyke & Logos*, 1 (2), 179-211.
- Poulsen, H. (1993). *Guds kærlighed og menneskenes*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Rubinstein, S. L. (1974). *Das Denken und die Wege seiner Erforschung*. Berlin (DDR): Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Schultz, E. (1988). *Personlighedspsykologi på erkendelsesteoretisk grundlag*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Schultz, E. (1997). Kærlighedens natur. I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (red.). *Erkendelse, stræben, følelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, p. 199-211.
- Schultz, E. (1998).¹⁶ Udvalgs kategorier og tilknytning. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*, nr. 4 (dette bind), 6-42.
- Suzuki, D. T. (1962). *Zenbuddhismen. En orientering*. Med en introduktion af C. G. Jung. København: Hans Reitzel.
- Tranekjær Rasmussen, E. (1955). Virkelighed og beskrivelse. I: *Nordisk Sommeruniversitet, 1954*. København: Munksgaard, p. 11-57. Optrøkt i: *Psykologiske tekster, Bd. 6*. København: Akademisk Forlag, 1967, p. 14-60.
- Vogel-Jørgensen, T. (1958). *Bevingede ord*. København: Politikens Forlag.
- Winnicott, D. W. (1951). Transitional objects and transitional phenomena. I: *Collected Papers*. London: Tavistock.
- Xu, F. & Carey, S. (1996). Infants' metaphysics: The case of numerical identity. *Cognitive Psychology*, 30, 111-153.

¹⁶ I nærværende artikel henvises hertil med "ES", jfr. note 1.